

Závěr

Předložená analýza hodnotí vývoj příjmů, spotřebních vydání a cen domácností za období let 1993 až 2003, tj. od vzniku České republiky. Desetileté období dává možnost najít některé vývojové tendence ve sledovaných průřezech a podat určité informace o vybraných oblastech životní úrovně českých domácností. I když mnohé závažné reformní kroky v ekonomice proběhly již před rokem 1993, období ekonomické transformace bylo pouze v začátcích a přinášelo s sebou další významné změny v oblastech sociální, demografické, pracovní i mimopracovní (využití volného času), které se plně rozvinuly až v dalších letech. Pro zachycení těchto jevů v celé šíři jejich komplexnosti jsme volili všechny dostupné informace na makro i mikro úrovni, na úrovni celostátní i na úrovni jednotlivých regionů.

Hrubý disponibilní důchod domácností je hlavním makroekonomickým ukazatelem při analýze chování sektoru domácností. V období 1995 až 2003 se zvýšil o 65 %. Rychleji rostl v první polovině hodnoceného období. Jeho zdrojem jsou z 60-ti % důchody z práce (hrubé mzdy a platy), z 30-ti % důchody z podnikání (smíšený důchod a provozní přebytek), 5 % připadá na saldo důchodů z vlastnictví (důchody z finančních aktiv a půdy) a 5 % na saldo důchodů z přerozdělení (přijaté důchody z přerozdělení tvoří v rozhodující míře peněžní sociální dávky a sociální výpomoci; placené důchody z přerozdělení tvoří především daně a příspěvky na sociální a zdravotní pojištění). Za sledované období se podíl důchodů z práce zvýšil, stejně jako podíl důchodů z přerozdělení (podíl sociálních dávek na disponibilním důchodu se zvýšil z 27,8 % v roce 1995 na 31,6 % v roce 2003). **Výdaje domácností na konečnou spotřebu** v hodnoceném období rostly rychleji než disponibilní důchod s výjimkou let 1997 až 2002. Jejich podíl na disponibilním důchodu se zvýšil o 6 bodů (z 86 % v roce 1995 na 92 % v roce 2003). Výdaje domácností na konečnou spotřebu vzrostly za období 1995 až 2003 v běžných cenách o tři čtvrtiny. V reálném vyjádření se zvýšily za toto období přibližně o pětinu až čtvrtinu (rok 2003 není zatím do stálých cen přepočten). V hodnoceném období se snížil sklon domácností k úsporám. **Míra hrubých úspor** poklesla z 14,2 % v roce 1995 na 7,9 % v roce 2001. V roce 2002 a 2003 se míra úspor pohybuje mezi 9 a 10 procenty. Užité úspor pro hmotnou akumulaci se ve sledovaném období zdvojnásobilo. Z hlediska finanční akumulace jsou domácnosti trvale v pozici věřitelů. Stavby finančních aktiv domácností vzrostly v období 1995 až 2002 téměř o dvě třetiny, zatímco finanční závazky se zvýšily trojnásobně.

Vývoj **mezd** v analyzovaných subjektech byl ve sledovaném období charakterizován na jedné straně jejich růstem, na straně druhé zvyšující se diferenciací. Průměrná hrubá měsíční nominální mzda vzrostla za posledních deset let téměř trojnásobně, a to z 5 904 Kč v roce 1993 na 16 920 Kč v roce 2003. Nejrychleji rostly mzdy v letech 1994, 1995 a 1996, v dalších letech se jejich růst zmírnil. V reálném vyjádření se mzdy zvyšovaly podstatně pomaleji, i když (s výjimkou roku 1998) rostly meziročně v celém časovém období. Průměrná reálná měsíční mzda se za desetileté období zvýšila o dvě třetiny. Tempa jejího růstu se v posledních dvou letech v důsledku nízké inflace výrazně sblížovala s meziročními tempy růstu nominální mzdy. Prohlubování mzdové diferenciace dokumentuje hodnota variačního koeficientu, který vzrostl z 57,6 v roce 1996 na 79,3 v roce 2003, jeho vývoj měl však slábnoucí tendenci. Zvyšující se diferenciaci se projevila na mnoha průřezových úrovních. Dominantním faktorem pro diferenciaci mezd se stalo vzdělání (variační koeficient mezd vysokoškoláků byl několikanásobně vyšší než u nižších skupin vzdělání). Prohloubil se rozdíl ve mzdách mezi jednotlivými odvětvími, nejvíce mezi odvětvím s nejnižší průměrnou mzdou (ubytování a stravování a zemědělství) a odvětvími s nejvyšší mzdovou úrovní (obchod, opravy motorových vozidel a výrobků pro osobní spotřebu, doprava, skladování a spoje a finanční zprostředkování).

Sociální příjmy obyvatelstva tvoří důležitou součást peněžních příjmů obyvatelstva. Podle výsledků mikrocenzů byl v roce 1992 jejich podíl na čistých peněžních příjmech domácností 28,7 %, v roce 1996 činil 24,9 % a v roce 2002 se zvýšil na 27,7 %. Vzrostl především objem důchodů (za sledované období na trojnásobek), a to jako projev růstu počtu příjemců důchodů (za sledované období o více než 4 %) a valorizací důchodů (od počátku roku 1993 do konce roku 2003 se zvýšily třináctkrát). Průměrný měsíční starobní důchod v roce 1993 činil 2 734 Kč, v roce 2003 se zvýšil na 7 071 Kč a zvýšil se nominálně dvaapůlkrát. Růst důchodu v reálném vyjádření byl vlivem růstu životních nákladů důchodců pomalejší. Za deset let se průměrný důchod zvýšil reálně o jednu třetinu. Relace důchodu ke mzdě se postupně zhoršovala. Ve vztahu k čisté mzdě dosahoval v roce 1993 podíl důchodu 60 %, v roce 2003 pouze 55 %. Ve vztahu k hrubé mzdě činil tento podíl 47 % a 42 %.

Pokud jde o vývoj **peněžních příjmů domácností** z údajů **mikrocenzů** vyplývá, že ve sledovaném období došlo k výraznému růstu mezd, zejména v první jeho polovině. Projevil se v posunu domácností do vyšších příjmových pásem. Jestliže v roce 1992 mělo čistý měsíční příjem na osobu do 3 000 Kč až dvě třetiny domácností, v roce 1996 to bylo pouze necelá desetina a v roce 2002 už jen necelé 3 %. Na druhé straně se zvýšil počet domácností v nejvyšším příjmovém pásmu 16 001 Kč a více na osobu z 0,2 % na

1,5 % a 5,6 %. Průměrná domácnost v roce 2002 měla téměř třikrát vyšší příjem na osobu proti průměrné domácnosti v roce 1992.

Na prohloubení příjmové diferenciaci ukazuje zvyšování **rozdílů mezi příjmy chudých a bohatých domácností**. Zatímco v roce 1992 byly příjmy bohatých domácností z 10. decilu 4,3krát vyšší než příjmy chudých domácností v 1. decilu, v roce 2002 činil tento podíl 5,7. Největší diferenciaci příjmů měly podnikatelské domácnosti, i když nejvýrazněji se prohloubila u domácností zaměstnanců. Podíl domácností, jejichž příjmy nedosáhly životního minima, se od roku 1992 kdy jich bylo 2,9 % do roku 2002 mírně zvýšil na 3,3 %. Pozitivně lze hodnotit, že se snížil podíl domácností v nejnižším násobku životního minima. V roce 1992 bylo v pásmu 1,0 až 1,5 násobku životního minima více než čtvrtina všech domácností, v roce 2002 klesl jejich podíl na polovinu, tj. 13 %. Podle hranice příjmové chudoby (vypočítané podle metodiky EU jako 60 % z hodnoty mediánu národního vyrovnaného příjmu na spotřební jednotku) bylo v roce 2002 v ČR 8,1 % osob ohroženo příjmovou chudobou. Tento údaj nás řadí v evropském měřítku k zemím s relativně nízkým podílem chudých.

Informace o **spotřebních vydáních domácností** v různých průřezech poskytuje **statistika rodinných účtů**. V důsledku vyššího tempa růstu čistých peněžních vydání proti růstu cen za uplynulých deset let se výdaje v reálném vyjádření zvýšily u zaměstnaneckých domácností téměř o třetinu a u důchodcovských domácností o více než čtvrtinu. Tato skutečnost se projevila ve změně struktury těchto vydání. Nejvýraznějším bylo prvenství, i když těsné, v podílu výdajů za bydlení (vč. výdajů na rekonstrukci domu nebo bytu), a to u obou typů domácností. V minulosti se tradičně na prvním místě v podíle peněžních vydání objevovaly potraviny a nealkoholické nápoje. V roce 2003 však domácnosti zaměstnanců vydaly více, tj. 19,5 % ze svých celkových výdajů za bydlení a 18,4 % za potraviny a nealkoholické nápoje. Podobně tomu bylo i u domácností důchodců, které vydaly 26,4 % svých spotřebních vydání za bydlení a 25,7 % za potraviny a nealkoholické nápoje. Do vysokého růstu výdajů na bydlení u obou typů domácností (od roku 1993 do roku 2003 na téměř tři a půlnásobek) se promítly vedle vlivu růstu cen i snaha domácností zlepšit kvalitu svého bydlení. Nejvíce se zvýšily výdaje na údržbu a rekonstrukci domu či bytu. Výdaje za potraviny a nealkoholické nápoje zůstávají u nás ve srovnání se zeměmi EU stále velmi vysoké, i když v porovnání s výchozím rokem 1993 klesly u zaměstnanců o 6 a u důchodců o téměř 11 procentních bodů. V obou typech domácností klesl podíl výdajů na odívání a obuv a vzrostl podíl výdajů na ostatní zboží a služby (jako důsledek růstu vydání za pojištění osobní i věcné). Podíl vydání za vybavení domácností, volný čas a dopravu se téměř nezměnil, vzrostly však nákupy zboží a služeb pro tento druh spotřeby. Projevily se v růstu vybavenosti domácností vybranými předměty dlouhodobé spotřeby, a to zejména u myček nádobí, mikrovlnných trub, videorekordérů, CD přehrávačů, Hi-fi souprav, počítačů, telefonů i osobních automobilů. Zvýšila se vybavenost zaměstnaneckých domácností pokud jde o nové druhy spotřebních výrobků (myčky nádobí, mobilní telefony, počítače atd.) a výrazně se zlepšila vybavenost důchodcovských domácností na úrovni standardu.

Z hlediska stravovacích zvyklostí se vlivem současných světových trendů ve výživě začaly i u nás postupně prosazovat tendence zdravé výživy. Je pro ně charakteristické snížení nákupu vajec, cukru, hovězího masa, živočišných tuků a zvýšení nákupu drůbeže, ryb, sýrů, čerstvého ovoce a čerstvé zeleniny, rostlinných tuků a nealkoholických nápojů. Tyto vlivy byly patrnější u domácností zaměstnanců. Negativní změnou ve spotřebě za posledních 10 let bylo zvýšení spotřeby alkoholických nápojů.

Porovnání souboru **domácností s nejnižšími a nejvyššími příjmy** (1. a 10. decil) u zaměstnaneckých domácností potvrdilo prohloubení rozdílů mezi nimi v průběhu sledovaného desetiletého časového období. V roce 2003 byl nejvýznamnějším rozdílem ve struktuře jejich vydání dvojnásobný podíl výdajů na potraviny a nealkoholické nápoje u nejnižší příjmové skupiny v porovnání s nejvyšší příjmovou skupinou (téměř 25 % proti 13 %). Vyplývá z toho, že domácnosti s nejnižšími příjmy mají daleko menší prostor k uspokojování dalších (méně zbytných) potřeb, než vysoké příjmové kategorie domácností. Diferenciaci ve spotřebě domácností s různou příjmovou úrovní se výrazněji projevuje na kvalitativní úrovni, tj. v orientaci na zboží a služby v různých cenových kategoriích. Např. z porovnání vybavenosti předměty dlouhodobé spotřeby vyplývá, že kvantitativní vybavenost domácností s různou příjmovou úrovní se výrazně neliší, rozdíly jsou především v používání inovovaných, technicky a designersky dokonalejších výrobků resp. v použití nových služeb.

Cenová liberalizace, která proběhla od roku 1991, modifikovala cenové relace mezi jednotlivými druhy zboží a služeb a působila jako významný impuls ke změně struktury spotřebních výdajů. V námi sledovaném období 1993 až 2003 se **spotřebitelské ceny** v úhrnu zvýšily o více než tři čtvrtiny (77,5 %). V prvních pěti letech, tj. 1993 až 1998 se udržoval poměrně vysoký meziroční cenový růst, v dalším pětiletí zvolňoval svá tempa a v letech 2002 a 2003 dosáhla inflace nejnižších hodnot, resp. cenový růst se téměř zastavil. Za celé desetileté období se ceny bydlení, vody, energie a paliva zvýšily na více než trojnásobek, tj. nejvíce ze všech spotřebních oddílů. K trojnásobku zvýšení cen se přiblížily ceny vzdělávání a zdravotnictví, ceny pošt a telekomunikací se zvedly na dvaapůlnásobek cen z roku 1993. Ceny potravin a nealkoholických

nápojů se zvýšily mírněji (o necelých 40 %) a patřily spolu s cenami odívání a obuvi a bytového vybavení a zařízení domácnosti k nejmírněji rostoucím.

Spotřebitelské ceny (životní náklady) u domácností zaměstnanců vzrostly za sledované období o tři čtvrtiny, u domácností důchodců se zvýšily téměř na dvojnásobek.

Vývoj příjmů a spotřebních vydání v **regionálním pohledu** mapuje především současný stav rozdílů mezi jednotlivými regiony (z důvodů nedostatečné údajové základny v delších časových řadách), a to v členění na 14 krajů (NUTS 3) resp. 8 oblastí (NUTS 2). Odlišnosti v jednotlivých regionech jsou dané různými hospodářskými, sociálními, demografickými a jinými podmínkami, v oblasti obchodu i mírou konkurence na straně nabídky. Existující trh práce spoluvytváří mzdovou úroveň, úroveň nezaměstnanosti, úroveň spotřeby resp. kupní sílu obyvatelstva atd.

V porovnání **průměrné měsíční mzdy** podle krajů (podle podnikové metody) se výrazně nejvýše umístila Praha, která v posledních letech (1998 až 2003) dosahovala o čtvrtinu vyšších mezd v porovnání s celostátním průměrem. K němu se nejvíc přiblížil kraj Středočeský. Nejnižších mezd (zaostávajících za celostátním průměrem o cca 15 %) bylo dosaženo v Olomouckém a Karlovarském kraji a v kraji Vysočina. Pozice Prahy je však poněkud podhodnocena, neboť při použití podnikové metody je zde započteno téměř půl miliónu pracovníků, kteří mají svá skutečná pracoviště mimo metropoli, ale jejich zaměstnavatel má své sídlo v Praze. Podle jemnější pracovní metod byly mzdy v Praze v roce 2001 (poslední dostupná data) navýšeny oproti ČR o 42 %.

Celkové čisté **příjmy** na osobu podle údajů z **mikrocenzu** byly v Praze v porovnání s průměrem za ČR vyšší, a to v roce 1992 o 28 %, v roce 1996 o 31 % a v roce 2002 o 38,4 %. Nadprůměrné byly dále ještě v krajích Středočeském (o 7,7 %) a Plzeňském (o 3,4 %). Příjmy v Čechách převyšovaly o 16 % příjmy na Moravě (bez započítání Prahy o 7,5 %). Při experimentálním propočtení údajů z roku 2002 do struktury 8 bývalých krajů se ukázaly zjevné diferenciační tendence. Zatímco v období 1992-1996 narostly mezikrajské disparity jen mírně, druhá polovina 90. let byla ve znamení urychlené divergence (díky akceleraci Prahy, středních a také západních Čech doprovázené relativně zhoršující se pozicí v severních Čechách a na severní Moravě).

V důsledku omezenější datové základny je možné porovnat **peněžní výdaje domácností** pouze za celou ČR a město Praha. Celkový objem těchto výdajů byl v roce 2003 v Praze o téměř 30 % vyšší v porovnání s průměrem za celou republiku. Pohled do struktury říká, že až na některé položky (plynná paliva, pohonné hmoty a oleje, stravovací služby, výrobky pro výstavbu a rekonstrukci domu, bytu) byl průměrný objem peněžních vydání ve všech položkách v Praze vyšší než činil průměr za ČR. Vedle Prahy měla vyšší než průměrné peněžní výdaje oblast Severozápad, nejnižší čisté peněžní výdaje byly v oblasti Střední Morava. Mezi mimopražskými oblastmi nebyly zjištěny významné rozdíly ve struktuře jednotlivých výdajových položek.

Podobně jako v případě peněžních výdajů se i porovnání **cenového vývoje** (v letech 1996 až 2003) zaměřilo pouze na domácnosti ČR na jedné a domácnosti Prahy na druhé straně. Komparace vývoje vychází z 12-ti hlavních oddílů spotřeby. Od roku 1996 do roku 2003 vzrostly úhrnné spotřebitelské ceny pražských domácností rychlejším tempem (o 42 %) než v celé republice (o 36 %). Odlišné tempo růstu zrcadlí nejen odlišnou cenovou úroveň v hlavním městě, ale i jinou strukturu spotřeby. V jednotlivých oddílech spotřeby byla vyšší úroveň růstu cen v pražských domácnostech v 8 položkách, výjimkou byly alkoholické nápoje a tabák, doprava, stravování a ubytování a ostatní zboží a služby. K největším rozdílům došlo u oddílu bydlení, voda, elektřina, plyn a ostatní paliva, kde v Praze vzrostl index spotřebitelských cen o 156 %, v domácnostech ČR v průměru o 118 %. V oddíle zdraví bylo tempo růstu cen v Praze o téměř čtvrtinu vyšší. U ostatních oddílů byl předstih růstu cen v Praze již podstatně nižší. Při porovnání cenové úrovně mezi jednotlivými kraji v letech 2002-2004 bylo zjištěno, že cenové diference u potravin a nealkoholických nápojů mají relativně malé odlišnosti (s náznakem mírných rozdílů mezi Čechami a Moravou).